

Nagyon fontos hangsúlyozni a XVII. századi szellemi mozgalmaink gócpontjai közti termékeny és kölcsönös kapcsolatokat. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy azonos időszakban bizonyos csoportok közt egyfajta elkülönülés is tapasztalható, szinte "tájegységeként".

Adattárunk első két kötetének tükrében úgy tűnik, hogy az 1630-as évektől kb. 1660-ig tartó "aranykorban" három ilyen terület mutat valamilyen sajátos arculatot, s ezek fejlődése nem egészen egyformán alakult.

Ami a legbátrabb újító törekvéseket illeti, azok szempontjából időrendben elsőnek, mindenképpen Északkelet-Magyarországot kell emlitenünk, de főleg Patakot. Itt érzi magát a leghamarább otthon a puritánus mozgalom is, itt működnek első vezető-képviselői, akik körül már a 30-as években kiéleződött a harc. Ennek a vidéknek a mozgalma viszont hamarabb veszít aztán vitalitásából, sokoldalúságából, korszerűségéből; gondoljunk csak a Comenius sok törekvésével szembeni értetlenségre.

Tiszántul és Várad valamivel később rezonál az új idők új hangjára. Az előzményekről és kezdetekről sok érdekes nyom árulkodik már a század első harmadában is. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a váradi puritánus központ nem a 30-as, sőt nem is annyira a 40-es években hívta föl magára barát és ellenség figyelmét - hanem inkább 1650 után.

Egy harmadik tájegységnek tekinthető a tulajdonképpeni Erdély, főleg Fehérvár és Kolozsvár. Ha itt a puritánizmust s a hozzá hasonló újító törekvéseket valamivel később látjuk megjelen-

ni, mint az előbb említett két helyen - úgy annak oka egészen világos: jellegzetesen református-"ellenzéki" szellemi áramlatok kibontakozásának természetesen alapvető feltétele magának a református egyháznak a megerősödése s vezető pozícióba kerülése. Ez Váradon, vagy Patakon már az előző évszázadban bekövetkezett. Kolozsvárt viszont igazában csak az 1630-as évek végére, az antitritárius többség fokozatos, szivós, de erélyes elnyomásával és "lecsökkentésével". /Jellemző erre a "késésre" az is, hogy a kolozsvári reformátusság leggazdagabb pártfogói közt a század első felében milyen sok még a "betelepült" magyarországi pl. az imént tárgyalt Csepregi Mihály és Váradi Miklós./

Apáczai legigazibb kortársai, harcostársai természetesen ebben a körben találhatóak. Őket soroltuk az alábbi fejezetbe: a két Apáczai-skóla legjobb tanárait és a két nagy erdélyi város értelmiségének néhány más alakját.

Ezeknek az elődöknek egyik csoportja - Gidófalviék - az 1640-es évek végén játszott vezető szerepet a kolozsvári forrongásokban. Mint Apáczainál egy jó évtizeddel fiatalabb rendű emberek - valamennyien tanárai voltak, vagy lehettek volna. Az 1620-as években született Fogarasi, Igaz és Sikó viszont már együtt végezték tanulmányaikat és később együtt is küzdöttek, dolgoztak Apáczai-val és a váradi puritánusokkal. Mindannyian hűséges és kitartó harcostársak voltak.

Apáczai szempontjából valamennyiök közül talán mégis Porcsalmit András a legjelentékenyebb, s nemcsak azért, mert egymás után volt tanára, munkatársa, majd követője. Erről a domi doctus tanár-emberről régebben méltatlanul keveset tudtunk. Pedig nem véletlen, hogy a természettudományokra először általa oktatgatott Apáczai Cseri egyik legfontosabb természettudományos művét ő őrizte meg az utókornak. S nem lehet véletlen az sem, hogy rektori beköszöntők később Apáczai mellett éppen Porcsalmit említik, mint a "barbaries" elleni küzdelem példáját. A magyar természettudomány-oktatás egyik uttörője volt, aki bizonyosan önmagára, saját tapasztalataira is gondolt, mikor diákjának, kollégájának és mesterének "a klérustól támasztott viharokkal szembeni állhatatosságát" emelte ki az Apáczai halálára írt versében /Bán 538-539/.